

Magyar szólástár

„A nyelve hegyén van; megbotlik a nyelve; jól vág a nyelve; megered a nyelve”: mindennapi nyelvhasználatunk – még ha nem is tudatosul bennünk – bővelkedik olyan állandósult szókapcsolatokban, melyek gyerekkori nyelvvelajátításunktól kezdve folyamatosan átítatják nyelvi megnyilvánulásainkat.

Ezeknek a bizonyos beszédhelyzetekben automatikusan és általánosan használt nyelvi fordulatoknak az átfogó bemutatását célozza a Tinta Könyvkiadó gondozásában 2003-ban megjelent ‚Magyar szólástár’ is. A szótárhasználó azonban nem szokványos, szólásokat csokorba gyűjtő szótárral találkozik: a nagy tapasztalattal rendelkező lexicográfusokból és nyelvészekből – *Bárdosi Vilmos, Balázs Géza, Balogh Péter, Hessky Regina, Kiss Gábor* – álló szerkesztői csoport sokévi munkájának gyümölcseként ugyanis e munka több oldalról közelíti meg a nyelvünkben fellelhető szólások, közmondások és a helyzetmondatok hatalmas tárának azon részét, mely a mai magyar köznyelvben leggyakrabban használt frazémákat sorakoztatja fel, lehetővé téve a szótár széles körű felhasználását is.

Mint ahogy arra a szótár alcíme is utal, a csaknem 4000 címszó alá besorolt 13 ezer magyar kifejezés között nemcsak szólásokat (kivágja a rezet) és szóláshasonlatokat (szegény, mint a templom egere), hanem közmondásokat (Ki korán kel, aranyat lel.) és helyzetmondásokat (Most ugrik a majom a vízbe!) is bemutat, bár ezek részletekbe menő, definícióval történő megkülönböztetését a szerkesztők a szakirodalomban jártas hozzáértőkre és az e témában böngészni nem rest laikusokra bízák. A frazeológia definíciója és a nyelvben fellelhető szókapcsolatok különböző fajtáinak példákkal történő bemutatása mellett egy rövid *O. Nagy Gábor*-idézet utal a helyzetmondatok és a szállóigék, illetve a közmondások közti különbségre (VIII. oldal), azonban a nehezen szétválasztható kategóriák esetében rejtve marad, hogy a szótár milyen elvek alapján döntött az adott kategóriába való besorolás mellett.

Első látásra akár meghökkentő is lehet, hogy a szótárban lapozva szinte egyszerre három (a ‚ragadványnevek’ listájával négy) szótár tárul elénk: a szólásokat, közmondásokat bemutató első, szótári részt ugyanis a névfelidéző szókapcsolatok listája, majd egy fogalomkörü mutató és egy szómutató követi, vagyis a frazémák különböző szempontok alapján és különböző szótári egységekbe történő besorolása nagymértékben figyelembe veszi, hogy az egyes szótárhasználók más-más igénnyel kutakodnak a szótárban. A szócikkek közti gyors tájékozódási képesség elsajátítását (ellentétben egy átlagos nyelvi szótárral) csak a szótár szerkesztési elveire és használatára vonatkozó magyarázat áttanulmányozása hozza meg – a koncepció kidolgozása, a szócikkek összeállítása és logikus elrendezési módja a szerkesztők alapos és hozzáértő munkáját dicsérik. A szótári rész mikrostruktúrájában címszóként az állandósult szókapcsolatok névszói eleme (vagy ennek hiányában igéje) jelenik meg, pl. a bekötik vkinek a fejét ‚férjhez adnak v. feleségül vesznek vkit’ jelentésben a FEJ [FŐ] címszó alatt keresendő.

A gyors eligazodás elősegítésére a szótári részben minden oldal alján megtalálható – példákkal szemléltetve – a frazémák címszóhoz rendelésének legfontosabb irányelve (névszóközpontú elrendezés), illetve a legfontosabb rövidítések és jelek magyarázata (a frazémák időbeli, regionális, stílári stb. minősítésének rövidítései).

A szótári részbe a szerzők (XII. oldal) nem vették fel a „tulajdonneveket helyettesítő, névfelidéző metaforikus szókapcsolatokat”, pl. a kálvinista Róma ‚Debreceen’, vagy a legnagyobb magyar ‚Széchenyi István’ jelentésben, előfordulási gyakorlatukat figye-

lembe véve azonban a szótári részt követő névfelidéző szókapcsolatok válogatása átfogó képet nyújt az egyes történelmi személyiségekhez és földrajzi helyekhez kapcsolódó 'ragadványnevekről' – hasznos módon nemcsak a metaforikus szókapcsolatok szerinti elrendezésben, hanem tulajdonnevek szerinti csoportosításban is, pl.:

ATILLA [ATTILA] (410?-453), a hunok királya Isten ostora

Egyedül a szókapcsolatok betűrendbe sorolásával kapcsolatban olvasható megtévesztő utalás az elrendezésre, ami a névfelidéző szólista felsorolásánál a névelők figyelmen kívül hagyását jelöli meg elvként – ennek ellenére az „a” névelővel kezdődő szókapcsolatok indítják a sort, s csak ezek után találhatjuk meg az A betűs tulajdonnévvel, majd ábécé-sorrendben az „az” névelővel, s végül a névelő nélkül (B–Z) kezdődő ragadványneveket.

A szótár terjedelmében a második legnagyobb részt a fogalomkörü mutató teszi ki, melynek célja, hogy a szótárhasználó ne csak az általa ismert szólásokat és közmondásokat legyen képes kikeresni a szótárból, hanem az egyes fogalomkörökhöz csatlakozó, hasonló jelentésű szókapcsolatok listájának segítségével olyan nyelvi fordulatokat is megismerhessen, amelyeket eddig esetleg nem vagy csak nagyon ritkán használt.

BOLDOG, BOLDOGSÁG – ELÉGEDETT, ELÉGEDETTSÉG; ÉLETÖRÖM; JÓKEDV, JÓKEDVŰ; ÖRÖM, ÖRÜL

Nem véletlen a szerzők azon megállapítása, miszerint a fogalomkörü mutató összeállítása fontos új ismeretekkel szolgálhat a nyelvtudományon kívül más diszciplínáknak is, így a néprajztudománynak, a pszichológiának vagy a szociológiának stb. A szócikkek gyűjtését böngészve például rögtön feltűnik, hogy a negatív tartalmú címszavakhoz (pl. fenyeget, fenyegetés, harag, haragos, haragszik) mennyivel több szólás, közmondás sorakoztatható fel, mint a pozitív tartalmú fogalmakhoz. Egy fogalomkörü címszóhálót választó elrendezés összeállítása mindig merész vállalkozás a lexikográfiai gyakorlatban, hiszen könnyen előfordulhat, hogy az egyes szótárhasználók más és más fogalmakat tárítanak a felsorakoztatott címszavakhoz. A 'Magyar szótár' szerkesztőinek „képzettársító” frazémagyűjteménye azonban – amellet, hogy betekintést nyújt nyelvhasználatunk végtelenül kreatív alkotóképességébe – a magyar szótárirás újdonságaként figyelemre méltóan igényes, jól megszerkesztett összeállítás.

Hasonlóképp igen hasznosan forgatható a szótár harmadik nagyobb terjedelmű egysége, a szómutató. A szótári résszel és a fogalomkörü mutatóval ellentétben a szótárnak ez a része az egyes szavakhoz rendeli hozzá mindazokat a szólásokat, közmondásokat és helyzetmondásokat, amelyek az adott szóval alkotathatók. Egy példa a szócikkek felépítésére:

MADÁR (szólások): *a madarak királya / ahol a madár se(m) jár / annyit eszik, mint egy madár / fura madár / maradat lehet fogatni vkivel... (közmondások): Azt csiripelik a madarak, hogy... /.../ Hol jársz itt, ahol a madár se(m) jár? (helyzetmondatok): .../ Dobszóval nem lehet madarat fogni. / Madarat tolláról, embert barátjáról (ismerni meg). /...*

A szómutató az egyes frazémákban fellelhető, elsősorban főnevek, igék és melléknevek alapján sorakoztatja fel a hozzájuk kapcsolható állandósult szókapcsolatokat, melyek kifejtését, értelmezését az első, szótári rész tartalmazza. Mivel bizonyos szavakkal csak csekély számú frazéma képezhető, egy effajta elrendezési elvet követve könnyen előfordulhat, hogy a szómutatóban, a magyarázat kivételével, néhány szócikk tartalma szinte megegyezik a szótári részben bejegyzett lemmáival.

szómutató:

EGYSZEREGY (szólások): könnyű, mint az egyszeregy / világos, mint az egyszeregy.

szótári rész:

EGYSZEREGY könnyű, mint az egyszeregy: könnyű (feladat) / világos, mint az egyszeregy: nagyon könnyen belátható, megérthető, teljesen világos (tényállás, igazság).

Az egyes szavakhoz kapcsolódó, gyakran teljesen más témájú szókapcsolatok effajta bemutatása viszont igen jól felhasználható mindazok számára, akik mégsem csupán egy adott szólás jelentésére vagy az egy adott fogalomkörhöz kapcsolódó szókapcsolatokra kíváncsiak, hanem egy „vezérszó” alapján szeretnék felkutatni az ezzel alkotható frazémákat.

A szótár terjedelmi okokból eleve nem vállalkozik az állandósult szókapcsolatok szövegkörnyezetben történő bemutatására, illetve az egyes szólások, közmondások eredetének magyarázatára sem, hiszen a csaknem 950 oldalas szótár hármastagoltságával ezek nélkül is teljes képet ad, illetve sokrétűen segíti elő a nyelvünk állandósult szókapcsolatai közti eredményes kutakodást.

Összességében tehát elmondható, hogy a gazdag magyar frazémaanyagot több oldalról megközelítve bemutató ‚Magyar szólástár’ igényesen megszerkesztett, logikus elrendezésű, mindenki számára nagy haszonnal forgatható és igen jól használható lexikográfiai mű, mely a mai magyar köznyelvben élő állandósult szókapcsolatok bemutatásával és a nyelvi változatosságára való rácsodálkozás lehetőségével csábítja szótárböngészésre az olvasót.

Bárdosi Vilmos (2003, főszerk.): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára.* Tinta Kiadó, Budapest. 948 p.

Rákosi Viktória

Magyar szólások és közmondások szótára

Több nemzedék nőtt fel O. Nagy Gábor szólás- és közmondásgyűjteményén, amelyet az iskolák többségében ma is tankönyvként használnak a felső tagozatos diákok. A ‚Magyar szólások és közmondások’ című munkát 1966-ban adta ki először a Gondolat Könyvkiadó, mely a következő majd’ harminc évben számos kiadást élt meg. Az évek során ugyan kicsit megkopott, de talán a bátorság is hiányzott e nagy volumenű munka átdolgozásához vagy új gyűjtemény szerkesztéséhez. Forgács Tamásnak és társainak – hiszen a szótárszerkesztés nem magányos munka – volt bátorsága elszakadni a minden család polcán megtalálható szótár hagyományától és elkészíteni a maguk szótárát.

Nem véletlen tehát, hogy a szerkesztő a szótár bevezetőjében szintén az O. Nagy-féle gyűjteménnyel hasonlítja össze a maga munkáját. Melyek a legfontosabb eltérések a nagy előd munkájától? A legszembeütőbb, hogy míg O. Nagy gyűjteménye mintegy 24 000 szólást és közmondást tartalmaz, addig Forgács szótára „csupán” (utalások nélkül) 7 500 szócikket tár elénk. Egyharmadnyi szócikk, mégis hasonló terjedelemben! A számok alapján azt a téves következtetést vonhatnánk le, hogy Forgács szótára hiányos az elődéhez képest: a szótárt fogatva azonban rájövünk, hogy egy moder-